

1. Айвазян З., Кириченко В. Антикризисное управление: принятие решений на краю пропасти // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №4.
2. Градов А.П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой. – СПб. Специальная литература, 1996.
3. Евсеев А. Стратегии реструктуризации предприятий в условиях кризисной ситуации // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №3.
4. Истомина Т.А. Единство существования предприятия и процесса реструктуризации // Вестник ХГЭУ. Вып. 5. – 2001.
5. Коротков Э.М. Антикризисное управление. – М.: Инфра-М, 2000.

Получено 24.09.2001

УДК 658.29

М.С. ДОРОНІНА, канд. екон. наук
Харківський державний економічний університет

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Розглядаються доцільність і можливість використання рекомендацій економічної теорії і філософії для формування нової методології управління підприємством.

Будь-яка цілеспрямована діяльність людини ґрунтується на певній методології. Остання визначає структуру, логічну організацію, методи й засоби її діяльності, дає характеристику об'єкту, предмету, проблемі дослідження, сукупності його засобів, необхідних для вирішення проблеми, встановлює послідовність і зміст етапів дослідження.

Час від часу виникає необхідність перегляду методології як практичної діяльності, так і пізнання. Це обумовлено нездатністю загальноприйнятих парадигм забезпечувати істинність висновків та відповідність їх інструментів предмету, щодо якого вони застосовуються. Для розробки більш об'єктивної нової методології пізнання передусім треба визначити зміст практичних проблем, що виникають у зв'язку з обмеженнями та суперечностями існуючої методології, сформулювати гіпотези для розв'язання цих суперечностей.

На необхідність перегляду методології вказує інтенсивне накопичення проблем предметної області науки. Практично послідовність усвідомлення актуальності перегляду наукової методології має такий вигляд. У предметній області виникають проблеми. Практика звертається до науки за методикою їх розв'язання. Наука дає рекомендації щодо використання існуючих в її арсеналі інструментів. Якщо проблеми вирішуються, методологія вважається конструктивною. Якщо відповідних інструментів, алгоритмів, методик не знаходиться, наука, використовуючи свої власні засоби й інструменти, визначає закони, принципи, закономірності функціонування та розвитку предмета до-

слідження і на цій основі формує нові принципи й методики розв'язання відповідних суперечностей практики.

Як предметну область цього наукового дослідження було обрано управління діяльністю промислових підприємств. Актуальність її вибору обумовлена тим, що саме інтенсифікація виходу з кризи цих підприємств, на наш погляд, істотно впливатиме на зростання національного доходу країни, формування її багатства.

Перш ніж підійти до аналізу проблем обґрунтування нових методологічних засад дослідження процесів управління промисловими підприємствами, визначимося з найбільш суттєвими проблемами їх функціонування та розвитку в Україні. Зміст цих проблем у першу чергу обумовлений зміною способу взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем, яка, в свою чергу, викликана революційними змінами всіх складових суспільства: економіки, політики, культури. Останні настільки глибокі, що потребують суттєвої перебудови парадигми управління підприємством.

У чому ж полягають головні передумови та можливості формування сучасної методології управління підприємством? По-перше, ринкові умови господарювання вимагають від підприємств введення в дію нових соціально-економічних факторів, які раніше повною мірою не використовувалися. Серед них – підприємливість, компетентність, попит, позитивний імідж. Причому їх треба не просто приєднати, а органічно “вмонтувати” в систему вже відомих керівникам підприємств економічних факторів: засобів праці, предметів праці, робочої сили, інформації. Тільки в такому випадку з'явиться нова система продуктивних сил підприємства, що визначатиме його соціально-економічний потенціал. По-друге, підприємство тепер змушене самостійно відслідковувати весь відтворювальний цикл капіталу, а не тільки один з його етапів – виробництво. По-третє, в Україні суттєво змінюються виробничі відносини, виникає багато власників, а отже економічних інтересів. По-четверте, соціальні процеси, культура підприємств поки що залишаються поза увагою їх керівництва. Ігнорувати ці внутрішні, національні проблеми управління підприємствами ні наука, ні практика не мають права.

Необхідно звернути увагу ще на деякі проблеми, які зараз стоять перед підприємствами в розвинутих країнах. Перша – це суттєве ускладнення моделі людини, на яку повинно орієнтуватися управління. Від моделі “економічної людини” через модель “соціальної людини” воно змушене поступово переходити до моделі “компетентної людини”. Друга проблема пов'язана з першою і полягає в тому, що від вирішення проблем спеціалізації та кооперації фізичної праці керівни-

ки підприємств змушені переходити до розв'язання проблем спеціалізації та кооперації розумової праці, введення в дію творчого потенціалу колективу, а далі – до вирішення проблем самоорганізації та самоменеджменту індивідуальної творчості. Не тільки вітчизняна, але й світова наукова думка не має ще готових рекомендацій щодо шляхів вирішення вказаних проблем.

Для України у зв'язку з вищесказаним особливо актуальними є пошуки можливостей формування нових методологічних засад управління підприємствами. Які ж перешкоди виникають на цьому шляху? Перша полягає в тому, що комплексної теорії управління підприємством в умовах суттєвих трансформацій суспільства, яку можна було б прийняти за основу для подальшого розвитку, немає. Теорія управління соціалістичним підприємством ґрунтувалася на засадах, які не діють у ринковій економіці, хоча окремі її елементи не втратили актуальності. Об'єктивно вітчизняна наука управління підприємством досить довго розвивалася шляхом спеціалізації. У результаті виникали наукові дисципліни, які звужували предмет дослідження (організація виробництва, економіка підприємства, управління персоналом, автоматизовані системи управління тощо). Частково, правда, формувалися і міждисциплінарні напрямки (виробничий менеджмент, економікоматематичне моделювання, культура підприємництва тощо). Ці процеси забезпечували отримання певних позитивних результатів відносно окремих сторін функціонування та розвитку підприємств. Але приходить час синтезу. Резерви розвитку управління сучасним підприємством, яке існує як відкрита соціально-економічна система, вже не можна вивчати тільки через аналіз його складових. Втрачається уявлення про нього як про цілісну систему. В зв'язку з цим від розгляду того, як частина працює на систему, треба переходити до розгляду того, як система обумовлює розвиток частини, а точніше, як вони взаємообумовлюють одна одну. Для розв'язання цього завдання можна скористатися методичними рекомендаціями таких комплексних наук, як кібернетика, системний аналіз, поведінка організацій, синергетика, теорія хаосу тощо. Але постає проблема пристосування їх технологій до процесів управління вітчизняним підприємством в умовах переходу до ринкових моделей господарювання.

Конкретна наука при зіткненні з подібними кризовими явищами звичайно звертається за допомогою до напрацьованих наук більш високого рівня абстракції. Вважається, що вони глибше розкривають сутність явищ і процесів її предметної області. Для науки управління підприємствами такою наукою є економічна теорія. Проте аналіз тенденцій, що склалися в економічній теорії, показує, що в неї виникли про-

блеми, аналогічні проблемам наук, які вивчають підприємство. В економічній теорії формуються нові наукові напрямки, які поглиблено вивчають окремі аспекти економічних явищ і процесів. Проблема синтезу знань, їх об'єднання поки що вирішується і на цьому рівні науки частково через розширення предмета дослідження, а частково через розвиток комплексних наук.

Аналіз публікацій, присвячених тенденціям розвитку економічної теорії [1,3,5 та ін.], дозволив визначити таку систему її відгалужень, вигляд і складові якої, на нашу думку, дозволяють зорієнтувати пошук напрямків розвитку методології управління підприємством (рис.1).

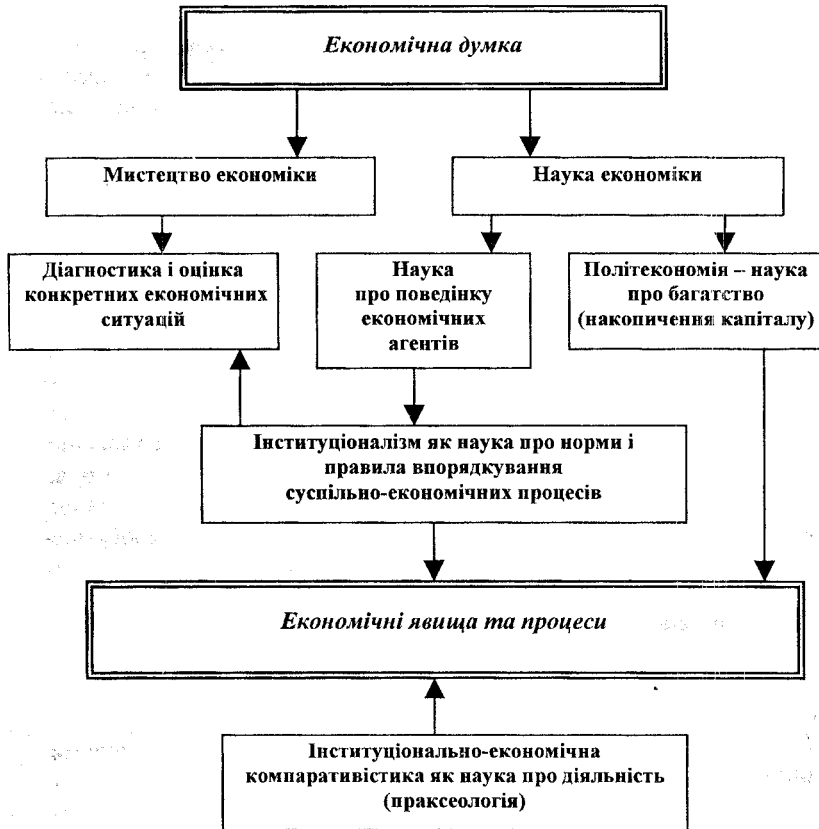

Рис.1 – Базова система напрямків економічної теорії для формування методологічних засад управління підприємством

Як бачимо, диференціація економічної теорії, подана навіть в такому скороченому вигляді, досить складна за змістом. Але якщо глибше її проаналізувати, то виходить, що всі напрямки націлені на пошуки джерел формування та підтримки порядку функціонування і розвитку економічних явищ та процесів. З цих позицій для науки управління підприємством особливий інтерес становить інституціоналізм, предметною областю якого є сукупність правил, норм та механізмів їх реалізації, за допомогою яких структуруються, спрощуються відносини і взаємодія економічних агентів. Його позитивним моментом, що дозволяє зорієнтуватися, є розширене трактування предмета економічної теорії і вивчення його на базі комплексу наук – соціології, психології і права.

Надійні відносини й взаємозв'язки суб'єктів господарювання утворюють їх соціальний капітал, який реалізується в понятті організація. Зміст поняття “організація” визначається різними авторами як а) процес упорядкування; б) свідоме об'єднання дій; в) стан внутрішньої упорядкованості, г) об'єднання людей, д) забезпечення безперервної взаємодії та взаємосприяння. Але в сучасній літературі частіш за все це поняття пов'язується з певним соціумом, колективом, що має поведінку, яка не завжди прогнозується. Головним фактором, що стабілізує поведінку колективу, є його культура. Але це явище поки що не вивчається на рівні вітчизняних підприємств і не прогнозується.

Крім орієнтирів економічної теорії, для розробки методології управління підприємством багато вчених пропонують використовувати рекомендації філософії, а саме її розділу – гносеології, функцією якої є визначення правил та порядку дослідження складних явищ дійсності та наукового пошуку їх закономірностей [див., наприклад, 6, 7].

Свого часу ми мали єдиний орієнтир розвитку методології конкретних наук – діалектичний матеріалізм. Але світова філософська думка значно багатша й різноманітніша у своїх поглядах на процеси пізнання світу. Наші вітчизняні вчені тепер активно вивчають світові тенденції і міняють свою парадигму. Що нового ми знаходимо у філософів? По-перше, вони вже не наполягають на актуальності вирішення проблеми первинності матерії чи свідомості при побудові образу світу, а пропонують розв'язати її шляхом пошуку форми поєднання їх у систему. Особливо це стосується вивчення сфери соціальних процесів. По-друге, історичний матеріалізм не вважається єдино вірною соціальною філософією. Вже існують публікації філософів, які обґрунтовують необхідність розгляду суспільства як в матеріальних, так і в духовних координатах, тобто як організму, існування та розвиток якого можна пояснити на засадах теорії ноосфери [2, 4, 6]. Суспільство та

його соціальні елементи мають таку надто важливу характеристику, як поведінку, що повинна стати і поступово стає актуальним об'єктом уваги вчених. Предметом соціальної філософії стало діяльнісне спілкування, і це в комбінації з рекомендаціями праксеології створює передумови для пошуку технології використання цієї категорії в управлінні підприємством.

Розвивається і поповнюється новими елементами система філософських категорій. Порівняно недавно до неї була введена категорія "управління". Зараз дискутується проблема введення категорії "цикл" як основи вивчення динаміки буття та пізнання, як нової форми відображення часу [див., наприклад, 8]. Можна сказати, що обидві ці категорії дуже важливі для вивчення закономірностей управління суспільством в цілому і управління підприємствами, зокрема.

Вивчення тенденцій економічної теорії і філософії дозволяє побудувати так званий образ світу – своєрідну світоглядну систему ідей, яка може стати методологічним підґрунтям нової парадигми управління підприємством. Для істинного образу світу недостатньо змістовного аналізу наук. Важливе значення має розгляд історичного, генетичного розвитку предметної області, для пізнання якої створюється модель нової парадигми. Успіхи в управлінні соціально-економічними процесами підприємств залежать від розуміння засад власності, які забезпечують економічну свободу. Вони, ці засади, збагачувались з розвитком людства, що видно з рис.2.

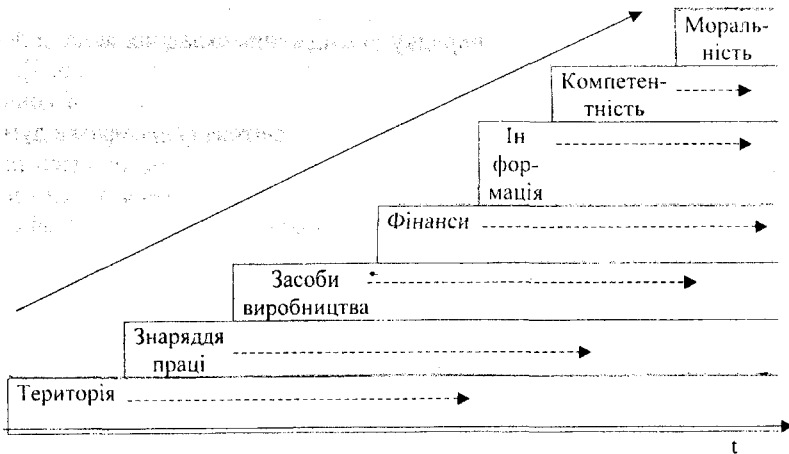

Рис 2 – Основа економічної свободи (влади)

Спочатку основою економічної свободи була власність на землю, територію. Спеціалізація та кооперація праці дозволила людству вивільнити час для створення і удосконалення найпростіших знарядь праці, які підвищили її продуктивність. Поступово під впливом науково-технічного прогресу, механізації та автоматизації виробництва основою економічної влади став капітал, усвідомлюваний більше в матеріальній формі як засоби виробництва. Звернімо увагу, що земля як джерело економічної свободи не зникає, влада просто збагачується додатковим джерелом – капіталом. У складових капітальних благ акценти поступово переходили з матеріальної форми на фінансову. Як тільки швидкість трансформації фінансів у капітальні блага досягла певного рівня, економічна влада почала концентруватися в руках фінансових магнатів, причому вони отримали можливість використовувати для свого збагачення фінансові джерела держави через лобіювання політичних інститутів та процесів.

Надалі об'єктивні процеси прискорення розвитку потреб людини і темпів оновлення економічних процесів обумовили необхідність введення інформації до системи джерел економічної свободи та інтенсифікації її використання. При цьому виникли проблеми обмеженості інформаційних ресурсів та повноти використання їх протягом морального строку старіння, що різко скорочується. Надалі новим джерелом влади поступово стає компетенція і з'являється проблема поєднання капіталу в матеріальній і фінансовій формі з інтелектуальним капіталом людей, які володіють рідкісними знаннями. Такими знаннями не можна обмінюватися за законами попиту-пропозиції саме через їх унікальність. Цей обмін повинен бути добровільним і справедливим. Постає проблема забезпечення морально виправданого способу використання рідкісних знань. Світова спільнота стурбована тим, що настає ера нового соціального розшарування. Виділяється клас володіючих унікальними знаннями (едхократії) і клас обмежених за доступом до цього джерела влади і економічної свободи. Глобалізація впливу класу, який володіє рідкісними знаннями, на майбутнє цивілізації настільки велика, що перед нею постає вибір – або розвиток духовності людства в цілому або його самознищення. Справедливість подальшого розподілу економічної свободи можна забезпечити тільки через розвиток культури, розуміння неможливості вирішення проблем засобами сили, через розвиток бажання та вміння спілкуватися на основі справедливої взаємодії.

Практика і наука управління соціально-економічними процесами підприємств, не маючи методологічних рекомендацій, шукає емпіричним шляхом свої способи розв'язання проблем. Ці процеси сприяють

розвиткові наукових дисциплін, за змістом менш абстрактних, більш технологічних, ближчих до практики (маркетинг, логістика, економічна соціологія, економічна психологія, соціальний менеджмент, поведінка організацій тощо). Інколи навіть важко визначити їх специфічну предметну область і виконати змістовну класифікацію. Але головне, що досягається в цих процесах – з'являються технології вирішення проблем практики. Перед наукою ж управління підприємством як цілісною системою постає завдання наукового обґрунтування сфери використання цих технологій і розвитку паралельно з дедуктивними індуктивних напрямків досліджень, що базуються на емпіричному досвіді не предметної області, а на емпіричному досвіді науки, достовірних та об'єктивних результатах окремих її більш технологічних напрямків.

У будь-якому разі слід зважати на те, що в управлінні підприємством все більшої уваги вимагатимуть не економічні процеси, правила й норми управління якими наукою чітко визначені, а соціальні, що формуються і розвиваються на основі нових морально-етичних норм та правил поведінки українського суспільства.

На основі узагальнення викладеного вище аналізу тенденцій розвитку економічної теорії і філософії пропонується модель сучасного підприємства (рис.3). На ній відображені економічні, соціальні й управлінські процеси підприємства, що мають циклічну природу, поєднують потенціал підприємства з навколишнім середовищем і сприяють виконанню його місії. На нашу думку, ця модель дозволяє системно підійти до визначення основних елементів методології його дослідження: системи категорій та понять, гіпотез нової парадигми управління підприємством.

Для формування нової методології управління підприємством необхідно:

1.Визначити образ світу для відображення світогляду вченого, який працює з вказаною моделлю. Як гіпотезу пропонуємо побудувати його на системі вихідних категорій і понять "сенс - цінності - простір - цикл".

2.Обґрунтувати вибір центральної категорії, на основі якої можна розробляти цілісну теорію управління підприємством як соціально-економічною системою. Як гіпотезу пропонуємо обрати як таку потребу, адже саме матеріальні й духовні потреби людини є вихідною рушійною силою її соціальної та економічної активності.

3.Розробити систему принципів і способів поєднання технологій різних наук для дослідження запропонованої моделі підприємства. Вихідні ідеї для побудови такої системи можна запозичити з теорії

систем, кібернетики, синергетики, проаналізувавши можливість їх використання для вирішення цього завдання.

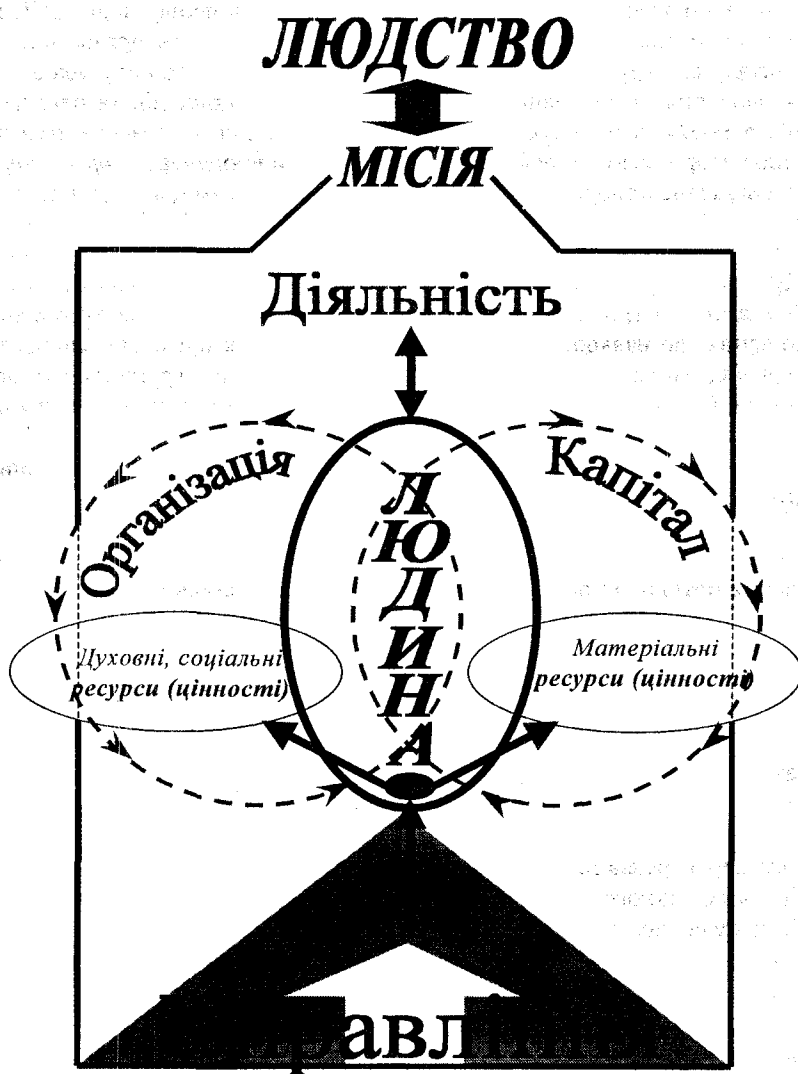

Рис. 3 – Модель підприємства

4. Обґрунтувати систему категорій і понять, необхідних для опису закономірностей функціонування та розвитку підприємства за допомогою запропонованої моделі. На наш погляд, вона може бути побудована на елементах моделі (рис.3) і до неї повинні в першу чергу ввійти: а) *підприємство* як функціонально-цільова спільність організації та капіталу із структурою, що формується на основі розподілу праці для задоволення потреб зацікавлених в її існуванні індивідів та організації, а також потреб суспільства, і яка функціонує та розвивається на основі формальних і неформальних правил та процедур; б) *організація* як соціальне утворення з визначеними обмеженнями, що функціонує на постійній основі для досягнення загальних цілей і свідомо координується; в) *капітал* як перманентний фонд багатства, самозростаюча вартість, відношення, відтворювальний процес капітальних благ; г) *діяльність* (робота + творчість) як специфічна людська форма відношення до навколишнього світу, д) *цінності* як предмети, явища та процеси, направлені на задоволення потреб людини, групи людей, організації, і визнані ними як такі; е) *управління* як мистецтво впливу на функціонування, розвиток ресурсів, на їх взаємодію та взаємосприяння досягненню цілей підприємства і задоволенню системи суспільних інтересів.

Крім цього, при побудові нової методології управління підприємством необхідно знайти можливість використання ідеї циклу для вивчення потокових процесів підприємства і управління кризовими явищами. Останні слід розглядати як ситуації, що дають можливість розвитку в часі соціально-економічних процесів підприємства по спіралі.

Окремі гіпотези, сформульовані в цій статті, вже пройшли перевірку. Так, доведено, що управління організацією як соціальним утворенням можливе через культуру, формування якої відбувається заходами паблік-релейшнз. Розглядаючи капітал як потоковий процес, можна побудувати логістичну модель узгодження в часі матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів. Формування клімату соціального партнерства на підприємстві дозволяє погодити інтереси власників матеріального, фінансового й інтелектуального капіталу. В управлінні сучасним підприємством необхідно орієнтуватися на експеримент як на пізнавальний-перетворюючий спосіб опанування та вирішення його проблем.

1. Анањин О. Может ли наука быть руководством к действию? // Вопросы экономики. – 2001. – №2. – С.48-63.

2. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Вид. друге, випр. й доповн. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.

3. Бартенев С.А. История экономических учений в вопросах и ответах: Уч.-метод.

пособие. – М.: Юристь, 1998. – 192 с.

4. Бех В.П. Соціальний механізм країни. – К., 1996. – 306 с.

5. Дмитриченко Л.И. История экономических учений: Уч. пособие. – Донецк, КИТИС, ДонГУ, 1999. – 452 с.

6. Івакін О.А. Філософія: Навч.-метод. посібник для учнів юридичного училища. – Одеса: Астрорпринт, 2000. – 129 с.

7. Майминас Е.З. Процессы планирования в экономике: информационный аспект. Изд. 2-е, доп. и переработ. – М.: Экономика, 1971. – 390 с.

8. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа: Уч. пособие. – СПб.: Изд. Дом "Бизнес-пресса", 2000. – 326 с.

Отримано 12.09.2001

УДК 658.011.44

О.В. АРПИНА

Харківський державний економічний університет

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ

Пропонуються методичні рекомендації щодо виявлення і практичного використання потенційних резервів виробництва в ринкових умовах з орієнтацією на комплексні оціночні показники.

В умовах ринкових відносин важливе значення у вирішенні проблеми підвищення ефективності виробництва має порівняння витрат і одержання кінцевих результатів. Інтенсифікація суспільного виробництва може бути забезпечена на основі здійснення науково-технічного прогресу і використання передового досвіду, спрямованого на впровадження сучасної високопродуктивної техніки, ресурсозберігаючої технології, прогресивної організації праці, удосконалення механізму господарювання. У сукупності всі ці напрямки господарської діяльності націлені на економію виробничих ресурсів, підвищення продуктивності праці та якості продукції, зниження її собівартості. Це забезпечує випередження темпів зростання кінцевих результатів діяльності (P) щодо підвищення витрат (B) на виробництво. Звичайно економічний ефект (E_e), одержуваний від випередження результатів над витратами, визначають за формулою

$$E_e = P - B > 0. \quad (1)$$

При ринкових відносинах інтенсифікації суспільного виробництва це співвідношення необхідно взяти на озброєння і використовувати як єдиний критерій оцінки ефективності прийнятих господарських рішень [1].

Ефективність інтенсифікації виробництва доцільно пов'язати з